

„СПОМЕНИ ЗА КУЛТУРНИЯ ЖИВОТ МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ“
от КИРИЛ КРЪСТЕВ. С., Изд. „Български писател“, 1988. 350 с.

Осемдесетте години се оказаха особено плодотворни за литературната ни мемоаристика, фиксираща периода след Първата световна война. Една след друга се заредиха книгите със споменни очерци и есета на писатели от следвоенната генерация: Иван Богданов, Атанас Илиев, Стефан Попвасилев, Петър Пондев, Владимир Полянов, Кирил Кръстев. . . Принадлежността на тези автори към едно творческо поколение, участието им в един и същи отрязък от културния процес у нас предопределя съпадението на имената и фактите в техните мемоари. Като прибавим по-рано обнародваните спомени на други културни дейци от въпросния период — като К. Гълъбов, Ал. Балабанов, Д. Казанов, Б. Делчев, както и литературните анкети с Ламар, Т. Траянов, Д. Габе, Е. Багряна, И. Волен, Вл. Полянов, можем да кажем, че вече разполагаме с богати възможности за „засичане“ на едни и същи събития от различни зрителни ъгли, за съпоставки между портретите на видни личности от културната ни история.

Логично е да се запитаме какво е физиономичното за въпросната генерация мемоаристи. Лично аз го виждам в многообразието на техните културни интереси, граничеща в редица случаи с енциклопедичност — качество, което, съотнесено към съвременната тясна специализация, буди (поне у мен) подчертан респект. Отликите между споменатите мемоаристи, разбира се, са несравнимо повече: това са творци с различно философско и естетическо верую, с различна поетика и стилистика, с различни интереси и предпочитания. Пътниците им понякога са се кръстосвали, но повече са се разминавали. Интересна е например принадлежността на К. Кръстев и на Ат. Илиев към едни и същи литературни групи — „Изток“, „Стрелец“, „Дружеството на есеистите“, откъдето започва и голямото им разминаване.

Спомените на литературния и художествен критик, изкуствовед, есеист, автор на повече от 30 монографични, студийни и научнопопулярни книги Кирил Кръстев засягат ред непознати или слабо изследвани литератури и културни явления, което им придава особена стойност. Тази книга се появява в момент на повишен интерес към авангардните тенденции в българската литература, което я прави извънредно актуална за съвременната ни литературноисторическа наука. За пръв път се изнасят обилни факти около историята на ямболското авангардно списание „Crescendo“, чийто редактор е бил самият К. Кръстев и което — библиографска рядкост —

е познато на малцина. Цени са не само фактите около публикациите и сътрудниците на това дадаистично и футуристично издание, а и целият обилен психобиографичен и културно-исторически материал около ямболския авангардизъм, около ямболското „шракане на идеите“. В това отношение не отстъпва и характеристиката на Гео-Милевото списание и библиотека „Везни“ с оглед на тяхната рецепция сред модернизистично настроената творческа интелигенция. Тук в скоби искам да отбележа, че напълно подкрепям патоса на К. Кръстев срещу господстващия досега столицоцентричен подход към културната, и в частност към литературната ни история. Като четях ямболския раздел от спомените на Кръстев, у мен възкръсна отдавна делеятата мечта на Тончо Жечев за една географска история на българската литература, която, не знам защо, така и не намери поддръжници. Успешният опит на някогашния редактор на едно от най-авангардните списания у нас да покаже ферментацията на идеите в провинцията, която понякога (както в случая с „тунджанския авангардизъм“) се оказва в ролята на център, ще постави — налявам се — началото на едно благоприятно и потребно начинание — разкриването на неизвестни страници от културния живот в българската провинция.

Горещо поддръжкам още един „апостроф“ на К. Кръстев — неговия протест срещу българския „литературоцентризъм“, определящ както доминантата в българската култура, така и физиономията на нашата интелигенция. Неслучайно авторът визира „културния“, а не тясно литературния живот между двете световни войни. Неговият стремеж да се видят литературните явления (в които най-вече той е съучастен) в по-широк културно-исторически план заслужава подчертано уважение.

Участник в едни от най-значимите творчески формации на 20-те години — литературните кръгове „Изток“, „Стрелец“ и „Дружество на есеистите“, мемоаристът изнася интересни подробности за дейността и платформите на тези малкоизследвани сдружения.

Сред възкресените от К. Кръстев незаслужено загърбени личности се открояват най-вече есеистът-народопсихолог д-р Найден Шейтанов и понашумелият едва напоследък, посмъртно, виден български художник (и писател!) Георги (Жорж) Палазов, един от основоположниците на сюрреалистичния кубизъм. За Г. Палазов писаха също Вл. Полянов и Б. Делчев, но несъмнено най-голяма заслуга за изследване личността и художественото

наследство на този бележит българин има Кирил Кръстев, който през 1987 г. издаде изкуствоведска монография за него. В настоящите спомени е включен един мемоарен очерк — „На гости у Георги Папазов“, — който с редицата анекдотични моменти цели да ни доближи до живота Папазов и далеч няма претенциите за по-обобщена личностна и творческа характеристика. Докато очеръкът за Н. Шейтанов, напротив, е аналитичен и откроява характерологичното и в личностното, и в творческото присъствие на автора.

Макар да прави уговорката, че няма за цел да анализира сътвореното от героите на нашия литературен „Парнас“, в повечето от спомените очерци, есетата и портрети (и трябва да отбележим — за добър шанс!) К. Кръстев остава подвластен на аналитичния подход, като ни поднася крайните резултати от своето критическо разследване в един твърде съгъстен, натезжал от асоциации синтез, в един богат на неочаквани обрати и пренаситен с чужди слог, който прави книгата на места трудно четлива.

Критик, аналитик по природа, К. Кръстев не винаги е достатъчно убедителен, когато изневерява на творческото си амиллоа и се опитва да бъде художник. В някои от портретите си съумява да изгради живи, колоритни образи. Такива са, например, мемоарните портрети и скици на Г. Милев, И. Бешков, П. Стайнов, Ж. Папазов, А. Златаров, очеръкът за кафене „Цар Освободител“. Но в други случаи, като например в спомените за Е. Пелин, С. Радев, Л. Стоянов, А. Страшимиров, образът се размива сред анекдотични подробности.

С подчертан пиетет са сътворени портретите на К. Гълъбов и Ч. Музафов, в които споменът и анализът са добре балансирани. Интересна гледна точка ни предлага мемоаристът-критик спрямо личността и творчеството на Ат. Далчев. Сполучливи са портретите на Багряна и Ракитин.

К. Кръстев не е сред безстрастните колекционери на факти. Той е автор с подчертани симпатии и антипатии, с активно личностно присъствие. Веднага трябва да добавим — и със завидно, но оправдано самочувствие, плод на една богата равнометка за 65-летно активно участие в българския културен живот. Пенчо Славейков обичаше да перифразира една мисъл на Гюте, че само лумпените са скромни и като провокираше еснафския вкус, стигаеше до нечувана безцеремонност в себизтъкването. Той обаче бе една изключителна личност и успя да наложи в българската литература образа на новия тип художник — с високо творческо самосъзнание. Макар и да не е от ранга на Славейков, К. Кръстев се нарежда в основаната от него редица на творци с изградена способност за самооценка и самоанализ. Сред К. Кръстевите апострофи на българската патриархална светлиност се нарежда и неприкритото, на места самоиронично-дистанцирано самоизтъкване на автора, което е особено очевидно в главата за ямболските писатели. Сред сбитите, „речникови“ представления на седемнадесет ямболски писатели, с наситената си фактология се откроява най-вече бележката за самия К. Кръстев. Кратичките, небрежно нахвърляни бележки за М. Вълев и Г. Шейтанов се губят, без да могат да задоволят елементарния био-библиографски интерес. За Г. Шейтанов Кръстев пише и по-нататък, в

спомените си за Г. Милев. Но може би някои читатели ще прочетат само тези представления в главата „Ямболските писатели“ и, разочаровани, ще спрат дотук. А що се отнася до бележката за М. Вълев, тя е необяснимо снизходителна, да не кажа пренебрежителна:

„МАТВЕЙ ВЪЛЕВ(1902—1944), скитник, пътеписец и разказвач, син на гимназиалния ни директор Христо Вълев, за чийто срам не завърши гимназията и тръгва у нас и в Германия като работник, рибар, градинар и ковбой в Аржентина („Прах след стадата, 1937). Заедно с Елисавета Багряна пише пиеса „Госпожата“ (1938) и публикува много разкази. Доброволец в Отечествената война, загива в Албания“ (с. 27).

Ефектна небрежност, непрещираност все и от бележката за „най-оригиналната писателска личност“ сред групата на ямболските модернисти — Теодор Чакармов. Кръстев го характеризира като „интересен графоман“, „психоман“, „сексоман“ (с. 25). Като добър познавач на западните езици авторът би трябвало да знае, че в наше време наставката „-ман“ има предимно пейоративно значение.

К. Кръстев е придричър и точен във фактите. Но допуска някои „наедро“ казани, непрещирно формулирани твърдения, които в редица случаи сам опровергава. Така например, като характеризира програмата на в. „Изток“, Кръстев пише: „Изток“ е първата обществена трибуна за национално издигане до европейско ниво, но на органична родна основа“ (с. 116, к. а.—Ц.А.). Веднага след това обаче мемоаристът отбелязва действителните извори на въпросната идея — Иван Шишманов и „Мисъл“ на д-р Кръстев.

Възражение буди твърдението, че Вл. Василев „написа най-хубавите си литературни статии и студии тъкмо след 9 септември 1944“ (с. 153). Неточно е определена ролята на Иван Андрейчин в развитието на българския символизъм: „Голямото движение на индивидуализма и символизма (...) се защитава теоретично от непопулярния поет и есеист Иван Ст. Андрейчин в сп. „Из нов път“ (1907—1910) и „Свободна мисъл“ (1921)“ (с. 114). Известно е, че И. Андрейчин е само „преводач“ на френския символизъм на българска почва. Действителните защитници на появилото се през 1905 г. символистично течение у нас са неговите най-изявени критици и теоретици Димо Кьорчев и Иван Радославов, които му проправят път още в периода до войните.

Казаното на с. 17 за списанията „Мисъл“, „Звено“, „Везни“ остава впечатление, че те излизат в провинцията. В действителност техните редакции са в София и само отделни книжки са отпечатани съответно в Тутракан и Стара Загора.

Цитираните случаи свидетелствуват, че става дума не толкова за неверни данни, колкото за тенденциозно излагане на някои факти, което води до тяхното деформиране.

Без да познавам отблизо описаните от К. Кръстев събития, в литературно-исторически план бих могла да споделя още редица съгласия и несъгласия с автора. Но това няма особено значение при подобна книга в есеен вид. Сред своите съвременници и сред техните наследници К. Кръстев

непременно ще предизвика много страсти. Зашто спомените му са страстно написани. Убедена съм обаче, че тази книга ще раздвижи и най-младите изследователи и ще остави ярка дупка в литературната ни история. Вече едва ли някой ще дръзне да посегне към авангардните тенденции в българската литература, без да „свери часовника си“ първо с мемоарите на К. Кръстев. Не може да не намери следовници и стремежът на критика-мемоарист за съпоставително разглеждане на явленията в литературата, изобразителното изкуство и музиката и за тяхното проециране върху философските, нравствените и изобщо хуманитарните идеи на епохата.

Въпреки рекордното си, близо 70-годишно, активно присъствие в българския културен живот Кирил Кръстев подобно на мнозина автори от неговото обкръжение остава някак недоценен от страна на по-младите литературни поколения. Една от причините виждам в традиционното за

нашата литературен живот противопоставяне между поколенията, което в частност придобива израз и в съвсем неоправданото пренебрежение на днешни тесни специалисти към енциклопедистите. Друга — в жанровата специфика на неговите произведения, в недостатъчното (все още) уважение към критическата литература. Но може би основната и най-важната причина е идеологическият догматизъм на следевтосептемврийския период, довел до сериозни деформации в ценностните представи за българската култура. Убедена съм, че при започналото разкрепостяване на литературоведското ни мислене, при оформящото се ново и еманципирано културно-историческо съзнание, за което способствува и настоящата книга, Кирил Кръстев и неговите съратници ще получат подобаващо обществено признание.

Цветанка Атанасова

МИТОЛОГИЯ, РЕЛИГИЯ И КУЛТУРА („ФОЛКЛОРЪТ В СТАРИЯ ЗАВЕТ“ ОТ ДЖЕЙМС ФРЕЙЗЪР. С., Издателство на ОФ, 1989. 496 с.)

Тази книга стига до българския читател с огромно закъснение. Написана през 1918 г. в три тома, през 1923 г. по желание на читателите тя е преработена от автора в еднотомно издание, с облекчен библиографски апарат. Именно превода на това съкратено издание четем днес.

Всъщност Джеймс Фрейзър е вече познато име у нас. През 1984 г. Издателството на Отечествения фронт отпечата неговия фундаментален труд „Златната клонка“, написан през 1890 г. — една от непреходните книги в европейската етнография и религиознание. Там с помощта на сравнително-историческия метод авторът е обхванал и научно осмислил огромен фактологически материал, доказвайки връзката на съвременните религии с първобитните вярвания и земната основа на религиозния светоглед. Сега в труда си „Фолклорът в Стария завет“ Джеймс Фрейзър, една от най-известните фигури в английската културна антропология, анализира праисторията на човешкото общество, пречупена през призмата на старозаветните предания в Библията. Отношението между магия, фолклор и история, между митология, религия и култура става основа за неговото амбициозно проучване. По изобилие на събрания материал и по значение книгата на Фрейзър „Фолклорът в Стария завет“ може да се сравнява с капиталното изследване на Александър Веселовски „Историческа поетика“. Но целта на автора не е само да предложи добросъвестно фактите на любознателния читател. Стремежът на Фрейзър е научното осмисляне на суровия материал, достигането от фактологията до синтеза, разкриването на сложния път от емпирията до обобщението. Сравнително-етнографският метод, който той използва, несъмнено е ограничен от неговото време и от проучванията, направени до тогавашния момент — началото на ХХ в. В някои отношения научните изводи на Фрейзър са оптимисти. Днес науката вече е отишла далеч напред. Но като цяло изследването на Фрейзър не е загубило своята стойност. При това то е написано на достъпен език, разбираем за широк кръг читатели.

В книгата са включени обстоятелственият предговор на Георги Георгиев „Няколко слова за книгата и нейния автор“ и краткият „Предговор към съкратеното издание от 1923 г.“ от Фрейзър. Заедно с приложения в края подробен азбучен справочник на имената те придават необходимата завършеност и пълнота на труда.

„Фолклорът в Стария завет“ е плод на дългогодишни търпеливи и упорити проучвания на своя автор, на грижливо събиране, обработване и осмисляне на всички сведения и резултати, получени от предшестните изследователи. Този метод на работа, при който изрезките изследвания на терен са рядкост, вероятно е бил причината някои иронично да наричат Фрейзър „кабинетен учен“. Но затвореният между страниците на неговите трудове фактологически материал, взет от много широки географски и етнически ареали, преминал през лабораторията на английския учен, изненадва не само с енциклопедичната си всеобхватност, а и с амбицията за реконструиране на материалната и духовната култура на първобитното общество в неговия преход към цивилизацията. В този смисъл е необходимо да се отбележи, че Фрейзър борови с понятието „фолклор“ в неговия разширен план — като наука, изследваща не само устното народно художествено творчество, но и редица елементи от традиционната народна духовна култура (вярвания, знания и обичаи). Именно в този разширен план трябва да се чете и „Фолклорът в Стария завет“ — като книга, в която терминът „фолклор“ обхваща и устното творчество на народите в праисторическата епоха, и някои въпроси от предмета на етнографията, и отношението между митологичното, религиозното и историческото, между древноеврейските институции на Израил и техните по-късни аналогии у различни племена по света, намиращи се на сравнително нисък етап на развитие. Като оспорва тезата на Ренан, че миналото предлага на истинския учен само три източника от първостепенно изследователски интерес: историята на три древни държави, на Гърция, на Израил и на Рим, Фрейзър прибавя историята на четвърта част на света —